

BRAUN BARNA

A közegek felértékelődése

AZ IRODALOM KIÚZÉSE AZ IRODALOMBÓL

A mediális változások nemcsak az emberi kommunikáció módjait változtatják meg, hanem kihatnak életünk minden szegmensére: a valóságról és önmagunkról alkotott fogalmainkra, ön- és emberképünkre, de általában az érzékelési és megértési vagy éppen adatfeldolgozási, -tárolási és -továbbítási módozatainkra, sőt mindezen túlmenően a művészeti termelésre, a művekre (például az úgynevezett „műalkotásokra”), a művészetek (előállításának és befogadásának) diskurzusaira is. Az internetes médiumok közegében nem gondolkodhatunk tehát az irodalomról sem úgy, mint korábban. Nem véletlen, hogy az utóbbi időben számtalan tudományos munka próbálja az irodalmi szöveghez (és az irodalmi termeléshez) kapcsolódó fogalmakat újabb és újabb megvilágításba helyezni a szerzőség, az olvasó és az olvasás kérdéseitől a kiadó és a kiadás problémáján át a nyomtatott és digitális szöveg közti különbségek megragadásáig. Például manapság aligha tekinthető hiteles figurának a magányosan alkotó zseni (akinek a filozófiai fikciója a 18. század harmadik harmadában Európa-szerte elterjedt), aki egyedülálló tartalommal bíró műalkotást, egy kiadó és egy nyomda által előállított, később lezárt szöveget, azaz könyvet ír, amelyet nekünk, olvasóknak távolról és tisztelettel kell csodálunk és értelmeznünk. Egy olyan világban, ahol az információ nem zárt struktúrákban képződik meg (mint amilyen a fenti fogalmak – szerző, kiadó, olvasó stb. – kialakulásának idején az intézményesített, iparosított nyomtatás és a könyvpiac, vagyis tágabban érteve az irodalom volt), hanem olyan nyilvánosságban jön létre, amelyben minden adat szabadon, korlátlanul és bizonyos fokig ellenőriz(het)etlenül áramlik, nem lehet az irodalmi jelenségeket sem a bevett fogalmak és megkülönböztetések mentén leírni.

Az elmúlt két évtizedben a magyar írásos kultúrában is számos olyan esemény történt (lásd a kétezres évek második felének irodalmi vitái a Telep Csopotról és az online kritikáról) és történik ma is (pl.: *InstaVers*, *PoetVlog*), melyekben tetten érhető az internet hatása, és e hatás következtében átalakulni látszanak az addig ismert irodalmi formák is. Martha Woodmansee egy felvetéséhez hasonlóan – mely szerint a modern értelemben vett szerzőség csak egy rövid epizódnak bizonyul az írás történetében¹ – megkérdőjelezhető a nyomtatás korszakában kitermelődött összes fogalom, amely meghatározta az irodalmi diskurzust, a szövegek létrehozásának módozataitól egészen azok terjesztéséig, a szövegeket hordozó médiumoktól egészen az olvasó mibenlétéig és az olvasás funkcióváltásáig. Ezzel együtt viszont nem csak az ezeket a formákat leíró fogalmaknak és funkcióknak kell átalakulniuk, hanem az irodalom bevett befogadási és reflexiós módjainak, az irodalmi termelésben részt vevő intézményeknek, s azok társadalmi, tudományos és piaci szerepének is, hiszen alapvetően másképp viszonyul a 21. századi társadalom az íráshoz mint kultúr- és hatalomtechnikához, mivel az eddigiektől szinte

mindenben eltérő, új íráshordozó materiális szubsztrátumokra az eddigiektől szinte mindenben eltérő, új írás- és olvasásgyakorlatok épülnek, amelyeket más típusú írás- és olvasásjelenetekként lehet leírni.

A szembeötlő változások mögött (némileg sarkított) véleményem szerint az áll, hogy az internet elterjedése előtt a nyomtatott írásműveket az *archívumok* logikája szerint tároló, feldolgozó és továbbító *könyvtárakra* épültek az irodalmi, vagyis írásos és ezáltal társadalmi, művészeti folyamatok (és műveletek). Az internet elterjedésével viszont a szövegek minden téren a World Wide Webre kapcsolt számítógépek hálózatában működő digitális tárolóegységek, az *adatbázisok* és számítógépek működési elve szerint kezdenek funkcionálni, ez a változás pedig nemcsak a publikáció módjára hat ki, hanem maguknak a műalkotásoknak a mibenlétét is befolyásolja.

Friderich Kittler így ír a *Gramofon – film – írógép* előszavában: „Ami hamarosan a bitek és üvegszálak kábelek monopóliumában végződik, az az írás monopóliumával kezdődött.”² Mintha az írás monopóliuma ragaszkodna az uralmához akkor is, amikor manapság a különféle, az interneten közzétett tartalmak szerzői jogi védelme érdekében zajló hatósági eljárások során a törvény alkotója és végrehajtója az analóg adathordozók (elsősorban az irodalmi alkotások, a nyomdailag sokszorosított könyvek) korában kitermelt fogalmait akarja a digitális tartalmakon érvényesíteni: nem elsősorban könyveken, hanem más, szórakoztatóipari termékeken is. Úgy vélem, a 18. század második felében létrejött olyan megközelítések, mint például az, hogy a tartalmat előállító instancia tulajdonjoggal rendelkezik a sokszorosított szellemi terméke felett, vagy hogy a termékek elkülöníthető példányai lennének egy „eredeti” alkotásnak, az internetes diszpozitívumban már nem érvényesek. Ennek eredményeképpen ezeknek a történetileg éppen adott, gazdasági és mediális környezettől függő diszkurzív konstruáltsága is reflektálhatóvá válik. Erre a reflexióra jól alkalmas a kittleri program, amely elsősorban gyakorlati szemléletmódjával és praxisával kérdőjelezi meg radikálisan annak a kultúrának (és persze tudományosságának) a legelemibb kritériumait, amely alapján a szellem termékeit (és a szellem tudományait) meghatározzuk. Mindemellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a szellem tudományai éppen ezen kritériumok alapján határozzák meg és legitimálják saját működésüket, így ezeknek a kritériumoknak a stabilizálásán intézményes létrejöttük óta folyamatosan dolgoznak.³

Kittlernél az irodalom elsősorban híradástechnika,⁴ amely funkció teljességének értelmében az elsődleges szempont az, hogy a technikai és nem filozófiai értelemben vett információkat és az adatokat hol és milyen állapotban tárolják, továbbítják és dolgozzák fel,⁵ akár a Földet körbeszövő hálózatokba kötött mikroszipek rendszereiben, akár archívumokként működő könyvtárak polcain. Ennek értelmében „[a] szövegek pusztán létezésük szintjén válnak tehát kérdéssé, és nem csak azzal kapcsolatban, amit mondanak vagy ábrázolnak, visszatükröznek vagy kritizálnak.”⁶ Ez a program megkérdőjelezi továbbá a szellemtudományok és természettudományok közötti megkülönböztetés fenntarthatóságát is, ami alapvetően hat vissza mindkét tudományág diszciplínáira. Ezt a tudományos és mediális légkört már elsősorban a számítógépek processzorainak összetettsége határozza meg. Számítógépeké, amelyek tároló rendszereiben a különböző médiumok nem külön-

nülnek el, az információk – legyenek azok képek, hangok vagy szövegek – a számítógépekben egyesek és nullák végtelen ciklusaként futnak.⁷ Ez a felismerés olyan új tudományterületek és perspektívák létrejöttét teszi lehetővé, mint amilyen például az ún. *digital humanities*.

A szembeötlő és így jól felmutatható, elsősorban mediálisan implikált változások által láthatóvá tett problémák tétje nem csupán annyi tehát, hogy egy analóg hordozóról (például egy nyomdai úton sokszorosított, könyvesboltokban megvásárolható könyvről) egy digitális hordozóra (például az *Amazon*-ról letöltve egy Kindle márkájú e-book olvasóra) kerül át egy-egy irodalmi szöveg. Vagyis a kérdés nem az, hogy például Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című könyve hány megabájt, hanem elsősorban az, hogy hogyan módosulnak, konstruálódnak újra, illetve hogyan kristályosodnak ki azok az írásalapú és nem írásalapú kulturális gyakorlataink, amelyek alapvetően a médiumok anyagosságán és a rajtuk, bennük végezhető műveleteken keresztül megragadhatók.

Ennek értelmében releváns megközelítési módnak tűnik, hogy az irodalomra (így az irodalomtudományokra is) már ne kizárólag mint történeti-esztétikai képződményre, az irodalmi formákra pedig ne csupán mint műalkotásokra, az értelmezésre pedig ne feltétlen mint „olvasásra” gondoljunk, hanem – bizonyos mértékig szakítva az esztétikai autonómia, a műimmanencia és a szöveginterpretáció elméleti horizontjával – az irodalmi jelenségek közegeire mint sajátos médiumkonfigurációkra tekintsünk, hiszen elsősorban ezeken múlik, hogy egy adott kultúrában milyen feltételek mellett látják el a lejegyzők a funkciójukat, és milyen más feltételek mellett az olvasók és az értelmezők a sajátjaikat.⁸ Úgy tűnik, hogy az irodalmi tevékenységet az internet médiumának sajátos időbelisége (továbbá nem térbeli viszonyai) és hálózati logikája miatt már nem lehet csupán a szöveg és az olvasó hierarchikus relációjában, avagy a „szerző” és „befogadó” párbeszédében, esetleg a jelek és jelentések immanens játékanak megnyilvánulásaként leírni. Ehelyett ahhoz, hogy megragadhassuk a kortárs írásos kultúra közegeit, érdemes egy olyan kontinuum részeként tekintenünk az írásos kultúra jelenségeire (legyenek azok 12. századi kéziratok, népszerű könyvek vagy versblogok), ahol a hagyományosnak feltételezett fogalmak nem egymás alá és fölé rendelve léteznek, hanem az egyes (diszkrét) elemek (és diskurzusok) egymás mellé rendeződnek, kiteve a végtelen számú (és esetleges) kombinálhatóság lehetőségének. Erős az igény, hogy „az irodalmi szövegek státuszát ne metafizikai, hanem történeti és médiatechnikai módon határozzuk meg”,⁹ technikáink révén pedig úgy tudunk viszonyulni ezekhez az írásos jelenségekhez, ahogy azokról az előző generációk (még) csak (nem is) álmodhattak, például, a *Hamlet* szereplőinek kapcsolathálózatát a hálózatelmélet módszerével akár gráfokkal is megjeleníthetjük.¹⁰

A digitalitás korában az író és olvasó egészen mást csinál a szövegekkel (másképp hozza létre és másképp prezentálja őket), mint az 1900-as évek lejegyzőrendszereit megelőző időszakban tette.¹¹ A társadalmi és kulturális változások érthetetlenek a médiumok működésének megértése nélkül.¹² Ennek értelmében ahhoz, hogy megértsük az irodalomfogalom változását, a közegváltásra kell figyelmet szentelnünk, mivel a kultúra termékeinek látványos, technikai-anyagi dimenziójának módosulásai nem csak a művészeti produktumokat érintik, hanem nagy-

mértékben befolyásolják azokat a felhasználási módokat, csatornákat is, amelyeken keresztül kapcsolatba kerülünk velük, ezek idő- és térdimenzióival együtt. A változások nem állnak meg az interfészeknél. Nem csupán a kulturális javak fogyasztása (szövegolvasás, irodalompiac), reflexiója (a médiatudomány és az irodalomtudomány határterületén megképződő új módszerek) terén hatnak ki a mindennapi gyakorlatainkra és a valóságról alkotott fogalmainkra.

Vagyis elemi érdekünk, hogy „kiűzzük” az „irodalmat” az irodalomtudományokból. Azt az irodalmat, amelynek kulturális technikáit, fogalomrendszerét a 18. század mediális-esztétikai és politikai környezete termelte ki, és amely az írásművekhez csak a jelentést tulajdonító, interpretáló értelmezést tekinti releváns viszonyulásnak, mely interpretáció célja – idézve Dilthey-t – az, „hogyan a szerzőt jobban megértsük, mint ahogy ő magát értette”.¹³ Ehelyett olyan nézőpontot kell érvényesítenünk a szövegekkel való foglalatosságban, amely nem jeleket és jelentéseket akar kiolvasni a szövegből, vagy nem akarja rábírní a szövegeket a magukba rejtett társadalmi meghatározottságok beismerésére, hanem az írásos tartalmakat sokkal inkább az azokat konstruáló eszközök és a médiumok (és ezek anyagsága) felől kívánja megragadni. Ez a személtémód, jelentős haszonnal kecsegtet az írás produkciója és reprezentációja terén is, mivel hallucinációs gyakorlatok helyett (amilyenek az irodalom alapfogalmai: például a szerző vagy a jelentés) sokkal inkább arra a közegre és annak működésmódjára reflektál, amely ma nemcsak az írásos kultúrát határozza meg, hanem annak fogyasztóit és előállítóit is.

JEGYZETEK

1. Martha Woodmansee, *A szerzőhatás. A kollektivitás újrafelfedezése*, ford. Vadas András = *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. Kelemen Pál – Kulcsár Szabó Ernő – Tamás Ábel – Vaderna Gábor, Ráció, Budapest, 2014, 95–111.
2. Friedrich Kittler, *Gramofon – film – írógép*, ford. Tóth-Czifra Júlia, Prae, 2014/4, 80.
3. Kelemen Pál – L. Varga Péter, *Irodalomtechnika. Friderich Kittler írásai elé*, Prae, 2014/4, 5.
4. Vö. Friedrich Kittler, *Optikai médiumok*, ford. Kelemen Pál, Magyar Műhely – Ráció, Budapest, 2005, 19–40.
5. Friedrich Kittler, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó*, ford. Zsellér Anna, Prae, 2014/4, 20.
6. Uo.
7. Vö.: Friedrich Kittler, *Nincs szoftver*, ford. Smid Róbert, Prae, 2014/4, 95–103.
8. Kittler, *Lejegyzőrendszerek 1800/1900. Előszó*, i. m., 20.
9. Uo., 29.
10. Franco Moretti, *Network Theory, Plot Analysis* = <https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet2.pdf> (letöltés ideje: 2015. 03. 23.).
11. Kelemen – L. Varga, i. m., 7.
12. Marshall McLuhan – Quentin Fiore, *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*, szerk. Jerome Agel, Corte Madera, USA, Gingko Press, 2001, 8.
13. Wilhelm Dilthey, *A hermeneutika keletkezése*, ford. Nyíri János Kristóf = Uő., *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok*, Gondolat, Budapest, 1973, 270.